

Een Vlaamse bewerking van het "Tractatus de Regimine Principum" van Egidius Romanus

door

DIRK VAN DEN AUWEELE

Tussen de vele, vaak op bestelling geproduceerde middeleeuwse vorstenspiegels is er één die alle andere in sukses overtreft, nl. de *De regimine principum* van Egidius (Colonna) Romanus (° 1243/47 - † Avignon, 22.12.1316)¹. De auteur, ongetwijfeld de meest briljante leerling van Thomas van Aquino († 1274), slaagde erin een merkwaardige loopbaan op te bouwen. Van zijn tijdgenoten kreeg hij de bijnaam *doctor fundatissimus* en hij stierf als aartsbisschop van Bourges. Omstreeks 1277-79 schreef hij in opdracht van de Franse koning Filips III de Stoute († 1285) een handleiding in staatsmanskunst voor zijn leerling-kroonprins, de latere Filips IV de Schone († 1314). Het was een klassieke bijna traditionele opdracht². De uitwerking ervan, algemeen erkend als een hoogtepunt in het middeleeuws aristotelisch denken, beantwoordde aan de politieke betrachtingen van de Franse vorsten. Zij vonden er de filosofische en staatsrechtelijke verantwoording in voor hun

1. Voor vorstenspiegels cf. W. Kleineke, *Englische Fürstenspiegel vom Policraticus Johannes von Salisbury bis zum Basilikon Doron König Jakobs I* (Studien zur englischen Philologie 90) Halle 1937, en vooral W. Berges, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters* (Schriften des Reichsinstituts für ältere deutsche Geschichtskunde. MGH. Schriften 2) Leipzig 1938, 211-228 en 320-328 nr 22 (Aegidius Romanus). Voor de recente bibliografie cf. W. Totok, *Handbuch der Geschichte der Philosophie. II. Mittelalter*, Frankfurt a.M. 1973, 532-536, en C. Vasoli, *Il pensiero medievale. Orientamenti bibliografici* (Piccola biblioteca filosofica Laterza 70) Bari 1971, 219-223. Voor een recente *status questionis* over zijn leven en werken cf. M. A. Hewson, *Giles of Rome and the Medieval Theory of Conception. A Study of the „De formatione corporis humani in utero“* (University of London. *Historical Studies* 38) London 1975, 3-37 (Giles of Rome and his Writings).

2. Voor de Franse vorstenspiegels cf. Y. Congar, *L'Eglise et l'Etat sous le règne de Saint Louis*, in *Septième centenaire de la mort de Saint Louis. Actes des colloques de Royaumont et de Paris (21-27 mai 1970)*, Paris 1976, 257-271. Voor een bondige samenvatting van de 13e eeuwse politieke problemen cf. L. Genicot, *Le „De Regno“ : spéculation ou réalisme*, in *Aquinas and Problems of His Time* (*Mediaevalia Lovaniensia* 1.5) Leuven/Den Haag 1976, 3-17 (een analyse van de *De regimine* van Thomas van Aquino).

nationalisme en absolutisme³. Het traktaat werd onmiddellijk een bestseller en bleef dit lange tijd. Blijkbaar had ook de leerling er wat aan. In het konflikt tussen kerk en staat ten tijde van paus Bonifatius VIII († 1303) stonden de koning van Frankrijk en de aartsbisschop van Bourges tegenover elkaar⁴. Zette de leerling al te konsekwent de theorie van de meester (*rex est semideus*) in de praktijk om, had hij zijn les toch verkeerd begrepen of was de meester van mening veranderd? Wat er ook van zij, Egidius nam de verdediging van Bonifatius VIII op zich en keerde zich tegen de koning, zoals blijkt uit zijn *De ecclesiastica potestate*⁵.

Ook al had de auteur zich bedacht, het sukses van de *De regimine* bleef verzekerd. De originele Latijnse versie kende zowel in handschrift als in druk een zeer grote verspreiding. In nagenoeg elke middeleeuwse bibliotheek was een manuscript beschikbaar⁶. Dit verklaart trouwens waarom er nog altijd geen moderne, kritische of pseudokritische editie voor handen is. De *editio princeps* (s.l.) dateert van 1473, de laatste complete uitgave van 1607 (Roma)⁷. Deze originele versie werd daarenboven meermaals vertaald en bewerkt. Wellicht mag de Latijnse bewerking, het *Compendium libri de regimine principum*, aan Egidius zelf toegeschreven worden⁸. Verder zijn er Franse, Italiaanse, Kastiliaanse, Katalaanse, Portugese, Duitse, Engelse, Zweedse en Hebreeuwse versies bekend⁹. Blijkbaar heeft het *Compendium* meer dan de *De regimine* zelf invloed uitgeoefend op de omzettingen in de volkstaal, hoewel

3. Voor de juridische en politieke achtergrond cf. R. Scholz, *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz' VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Anschauungen des Mittelalters* (Kirchenrechtliche Abhandlungen 6-8) Stuttgart 1903 (repr. Amsterdam 1962), spec. dl. 1, 32-129; Th. J. Renna, *Royalist Political Thought in France, 1285-1305*, in *Dissert. Abstracts* 31 A (1970-71) 6504; M. Boulet-Sautel, *Jean de Blanot et la conception du pouvoir royal au temps de Louis IX*, in *Septième centenaire de la mort de Saint Louis. Actes des colloques de Royaumont et de Paris (21-27 mai 1970)*, Paris 1976, 57-68. Voor Egidius Romanus cf. W. Berges, *Die Fürstenspiegel*, 327-328; G. Santonastaso, *Il pensiero politico di Egidio Romano*, Firenze 1939 (= *Civiltà moderna* 11 (1939) 167-200); F. Merzbacher, *Die Rechts-, Staats- und Kirchengauffassung des Aegidius Romanus*, in *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 41 (1954) 88-97.

4. H. G. Walther, *Imperiales Königtum, Konziliarismus und Volksouveränität. Studien zu den Grenzen des mittelalterlichen Souveränitätsgedanken*, München 1976, 125-135 en 135-158.

5. Aegidius Romanus, *De ecclesiastica potestate*, ed. R. Scholz, Weimar 1929, (repr. Aalen 1961), VIII-XIV.

6. G. Bruni, *Catalogo dei manoscritti Egidiani Romani*, in *Rivista di filosofia neo-scolastica* 22 (1930) 230-249 en 23 (1931) 410-441; Id., *Il „De regimine principum“ di Egidio Romano. Studio bibliografico*, in *Aevum* 6 (1932) 339-372; W. Berges, *Die Fürstenspiegel*, 320.

7. W. Berges, *Die Fürstenspiegel*, 320.

8. W. Berges, *Die Fürstenspiegel*, 320-321.

9. W. Berges, *Die Fürstenspiegel*, 321-328.

dit voor de Franse versie van Henri de Gauchi (ca 1282) betwist wordt¹⁰.

Het ligt voor de hand dat de *De regimine* ook in het middelnederlands werd omgezet en bewerkt. Reeds in 1897 vond A. Tille in het stadsarchief van Rees een fragment met de bewerkte middelnederduitse vertaling van l. 3 p. 2 c. 13 i.m. – 14 i.i., c. 15 – 16 i.m. Dit bifolium (ca 1400) fungeert als band rond een archiefstuk van 1578¹¹. Deze middelnederlandse versie staat evenwel niet alleen. Het konvolut *Gent, Rijksarchief, Sint-Pietersabdij, 1e r. 461* bevat een Vlaamse, waarschijnlijk een Oostvlaamse bewerking van de *De regimine* (f. 121^r-128^v).

Voor mediëvisten is deze Gentse bundel lang geen onbekende meer¹². De rijke en gevarieerde inhoud ervan werd bij herhaling bestudeerd en lag aan de basis van diverse tekstuitgaven¹³. Ondanks

10. W. Berges, *Die Fürstenspiegel*, 320-321; S. P. Molenaer, „*Li livres du gouvernement des rois*”. *A XIIIth Century French Version of Egidio Colonna's Treatise „De regimine principum”*, New York 1899 (repr. New York 1966).

11. A. Tille, *Eine mittelniederdeutsche Übersetzung des „Tractatus de regimine principum” von Egidius Romanus*, in *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 57 (1901) 484-497.

12. De studie van dit handschrift werd opnieuw ter hand genomen in het kader van het Leuvense project *Juridische handschriften in België vóór 1800* o.l.v. prof. G. Van Dievoet: cf. G. Van Dievoet en D. Van den Auweele, *Juridische handschriften in België vóór 1800. Een nieuw project*, in *Archief- en bibliotheekwezen in België* 47 (1976) 44-52. Onze bijzondere dank gaat naar prof. G. Van Dievoet, dr J. Monballyu, mr J. Dauwe, prof. R. Lievens, allen van de KU.Leuven, en dr J. Deschamps (KB.Brussel), die ons bij de uitwerking van deze bijdrage behulpzaam zijn geweest.

13. *Leenrechten van Vlaanderen* (f. 39^r-40^r, 119^r-120^r: laatste item; f. 107^r-114^r: fragment van de korte versie): J.-F. Willems, *Oud formulier van Vlaemsche rechtspleeging omtrent het jaer 1300*, in *Belgisch Museum* 1 (1837) 40-77; *Coutumes de la seigneurie de Saint-Pierre-lez-Gand*, ed. D. Berten (*Publications de la Commission royale des anciennes lois et ordonnances de Belgique. Coutumes du pays et comté de Flandre. Quartier de Gand* 10) Bruxelles 1905, 351-365; E. I. Strubbe, *De „Leenrechten van Vlaanderen”*, in *Handelingen van het achttiende Vlaamse filologencongres*, s.l. s.d., 57-58. Onlangs kocht de KB. te Brussel een exemplaar van de *Leenrechten van Vlaanderen* (hs. IV 1060): J. D[eschamps], *Traktaat over het leenrecht van het graafschap Vlaanderen*, in *Bulletin K.B.*, 20 (1976) 92-93. – *Jurisdicdien van Vlaendren* van Jan vanden Berghe (f. 145^v-169^v): D. Berten, *Un document de vieux droit coutumier flamand*, in *Bulletin de la Commission royale pour la publication des anciennes lois et ordonnances de Belgique* 9 (1909) 5-37; E. I. Strubbe, *Jean van den Berghe, écrivain et juriste flamand* (13...-1439), in *Ibid.* 12 (1926) 174-201 (= *De luister van het oude recht. Verzamelde rechtshistorische studies* (Publikaties van de Faculteit der rechtsgeleerdheid 5) Brussel 1973, 387-406). – *Dietsche doctrinale* van Jan Deckers (f. 133^v-135^r: fragment): Ph. Blommaert, *Oudvlaemsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVE eeuwen* 2, Gent 1841, 65-68 vv. 1-259 (vv. 1-167 = vv. 3501-3665 uit W. J. A. Jonckbloet, *Die „Dietsche doctrinale”*. *Leerdicht van den jare 1345 toegekend aan Jan Deckers, clerck der stad Antwerpen*, 's Gravenhage 1842, 205-213, aan wie het Gentse fragment niet bekend was). De vv. 168-259 uit de editie Blommaert komen niet uit het *Dietsche doctrinale* en wachten op identifikatie. – Een aantal teksten uit het hs. werden nog niet bestudeerd, nl. een kort traktaat over het onderscheid tussen roerende en onroerende goederen in het Kortrijkse

dit intensief onderzoek bevat het handschrift nog enkele interessante teksten, die de belangstelling van de vorsers niet hebben gewekt of – wat waarschijnlijker lijkt – aan hun aandacht ontsnapt zijn, zoals o.m. deze Vlaamse vorstenspiegel, die weliswaar noch volledig noch origineel is, maar toch als een relevant specimen van de kwantitatief vrij beperkte middelnederlandse staatsrechtelijke literatuur kan beschouwd worden¹⁴.

De 8 (f. 121^r-128^v) papieren (Briquet 376) folia (286 × 216 mm.) behoren tot het 18e katern (f. 120-135 = 1 VIII) van de band. De afschrijving (200 × 136 mm.) is in inkt uitgevoerd. De tekst kadert niet precies in de afschrijving. De sobere in inkt uitgevoerde versiering blijft beperkt tot het bladwerk bij de initiaal *D* (f. 121^r), de opvulling en het bladwerk bij de lombard *D* (f. 121^v) en het openwerken van de lombard *A* (f. 123^v). Het schrift kan getypeerd als gotisch boekschrift (*littera cursiva currens*) van omstreeks 1450¹⁵. Deze datering wordt door het watermerk geconfirmeerd (Rijsel, 1438).

Zoals het fragment uit Rees hoort ook het Gentse traktaat thuis in l. 3 p. 2 van de *De regimine*, waarin Egidius uiteenzet hoe de staat in vredetijd moet bestuurd worden¹⁶. De middelnederduitse versie volgt de Franse versie van Henri de Gauchi op de voet¹⁷. De Vlaamse bewerking daarentegen sluit noch formeel noch materieel direct aan bij de Latijnse teksten of hun Franse bewerkingen. De Vlaamse vertaler-bewerker stelt zich zelfstandig op tegenover zijn basistekst en levert oorspronkelijk werk. Daarom is het waarschijnlijk dat deze versie, zoals ze in afschrift in het Gentse handschrift bewaard bleef, een afgerond geheel vormt, dat op zichzelf volledig is hoewel het uiteraard maar op een fractie

leenrecht (f. 120^v-121^r), waarvan dr J. Monballyu een uitgave voorbereidt; een tweetal door N. De Pauw, *Middelnederlandsche gedichten en fragmenten*. 2. *Wereldlijke gedichten* (Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde 3e r. 8) Gent 1903, 453-524, spec. 457, niet uitgegeven profetieën (f. 128^v-131^r): *Io Jobannes Amisins dicke dese naervolghende propheesye uten latine jnt jaer M.CC.LXXVJ. den XIJsten dach van meye*, (f. 131^r-132^r): *Hier naervollecht de sentencie meester Arnouts van Wulven, gbeheeten van Hollant. een Pronosticate eener astronomique* (f. 132^v); enkele geneeskundige recepten (f. 135^v-136^v).

14. Men denke aan werken als *Des Conincx Summe* (cf. *Somme li Roy*), het *Cancelierboek* (cf. *De conscientia*) of zelfs Maerlant's *Heimelijckheid der heimelijckheden* (cf. *Secretum secretorum*), die eerder thuishoren in het *De vitiis et virtutibus*-genre dan in de eigenlijke staatsrechtelijke literatuur. Sommige passages uit Jan Matthijssen's *Rechtsboek van Den Briel* zijn in dit verband relevanter.

15. Voor de nomenklatuur cf. J. P. Gumbert, *Iets over laatmiddeleeuwse schrifttypen, over hun onderscheiding en hun benamingen*, in *Archief- en bibliotheekwezen in België* 46 (1975) 273-282.

16. Aegidius Romanus, *De regimine principum*, Roma 1607 (rep. Aalen 1967), 451: „Secunda pars tertii libri de regimine principum in qua tractatur quomodo regenda est civitas aut regnum tempore pacis”.

17. W. Berges, *Die Fürstenspiegel*, 325.

van de *De regimine* betrekking heeft. Deze Vlaamse vorstenspiegel is m.a.w. waarschijnlijk geen uittreksel uit één of andere niet bewaarde complete Vlaamse versie van de *De regimine*.

De Vlaamse bewerking is als volgt opgebouwd :

1. Titel ;
2. Inleiding : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 36 ;
3. Wat de (goede) vorst moet doen om in zijn land de vrede te bewaren : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 15 en c. 9 ;
4. Het verschil tussen de goede vorst en de tiran : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 6 ;
5. De kenmerken van de tiran : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 10 en c. 9 ;
6. De noodzakelijke ondergang van de tiran : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 11 en c. 13 ;
7. De wet : aard, wijziging en toepassing : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 31 en c. 22 ;
8. De plichten van de rechters en de wethouders : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 23 ;
9. De bestraffing van de rechters en de wethouders ;
10. Het recht : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 30 ;
11. De plichten van de goede vorst ;
12. De plichten van de baljuws ;
13. De plichten van de rechters en de wethouders ;
14. De plichten van de advocaten en de taalmannen ;
15. De plichten van de getuigen ;
16. De plichten van de onderdanen : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 34 ;
17. De bestraffing van de onderdanen : cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 34 ;
18. De rechten van de vorst ;
19. De billijke repartitie van de belastingen.

Opvallend hierbij is dat deze bewerking noch wat de volgorde van de hoofdstukken noch wat de volgorde van de items binnen een hoofdstuk betreft enige structurele verwantschap vertoont met de Latijnse en Franse teksten¹⁸. Anderzijds toont tekstvergelijking aan dat de Vlaamse versie voor sommige passages dichter aansluit bij de Franse versie, op andere plaatsen nauwkeuriger de Latijnse tekst volgt. In elk geval brengt de Vlaamse versie een eigen interpretatie van de *De regimine*. De uiterst gekondenseerde vorm, waarin deze bewerking gegoten is, veronderstelt de toepassing van de *abbreviatio*-techniek met alle problemen van selectie en aksentuering die hiermee verband hou-

18. Zo is hoofdstuk 1 van de Vlaamse versie een bewerkte kompositie van de *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 15 en l. 3 p. 2 c. 9 met in volgorde c. 15 § 1, § 4-7, § 2, § 10 en c. 9 § 1-3, § 6-10. Voor verdere precisering en andere voorbeelden cf. het bronnenapparaat van de editie.

den. Ook Henri de Gauchi maakt van deze techniek gebruik, zij het in mindere mate. Het is niet zonder belang vast te stellen dat de Vlaamse en de Franse versie precies in de toepassing van deze techniek een andere richting uitgaan. Om dit duidelijk aan te tonen zouden de Latijnse, de Franse en de Vlaamse teksten naast elkaar moeten afgedrukt worden, wat binnen het bestek van deze bijdrage niet mogelijk is¹⁹. Tenslotte dient erop gewezen dat voor sommige passages uit de Vlaamse versie geen preciese parallelteksten konden gevonden worden, noch in de *De regimine* noch elders²⁰. Het is niet uitgesloten, zelfs waarschijnlijk dat de auteur-vertaler nog andere bronnen dan de *De regimine* heeft gebruikt. Materieel kan men deze tekstgedeelten bij tal van filosofische en juridische traktaaten laten aansluiten. Een nauwkeurig afgelijnde formele afhankelijkheid kon evenwel niet worden vastgesteld. Wellicht kan deze uitgave er toe bijdragen dit aspect verder te onderzoeken. In elk geval onderlijnen deze vaststellingen de oorspronkelijke aanpak van de Vlaamse auteur-vertaler.

Wie deze man is, waar en wanneer hij schreef, blijft een open vraag. Toch is enige precisering niet uitgesloten. Vooreerst de datering. De uiterste *termini* worden uiteraard bepaald door het ontstaan van de *De regimine* zelf en de overlevering van de Vlaamse versie in het Gentse handschrift. Dit geeft als *terminus postquam* ca 1277-79 en als *terminus antequam* ca 1450. Daar het enerzijds duidelijk is dat de Vlaamse versie in afschrift bewaard is en anderzijds de taalkundige karakteristieken niet toelaten de tekst vóór 1350 te plaatsen, lijkt een datering einde 14e-begin 15e eeuw een verdedigbare optie²¹. Over het milieu kan weinig twijfel bestaan. Het dialect is Vlaams en waarschijnlijk Oostvlaams getint²². De tekst wordt bewaard in een konvolut van de Gentse Sint-

19. Eén voorbeeld: *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 9 § 8: „Octavo decet verum Regem (ut ait Philosophus) sapientes et bonos, etiam extraneos adeo honorare, ut putetur non sic honoratos esse a civibus propriis, si inter ipsos existerent, quod tyranni non faciunt: nam sapientes et bonos, ut infra patebit, non honorant, sed perimunt”; Henri de Gauchi, l. 3 p. 2 § 8: „La .VIII. chose si est, que les rois et les princes doivent hennouer les bons et les sages de lor reaueme. Mes cen ne font pas les tyrantz, ainz les deshennourent les bons et les sages cen qu'il puent”; Vlaamse versie 1.13: „Tertienste es dat hij de vremde altoes eere, zo zullen zij zijne eere ende zine duecht altoes vertellen voert”.

20. Dit is het geval voor 9, 11-15, 18-19.

21. Dat het hier wel degelijk om een afschrift gaat blijkt uit het handschrift zelf, waarin diverse andere teksten door dezelfde hand gekopieerd werden, en uit enkele kopieerfouten, o.m.: 8.6 (f. 124^v) volgt op 8.4, 8.5 werd blijkbaar vergeten; 5.4 (f. 123^v) *bewert* i.p.v. *verwert*.

22. Wij danken prof. R. Lievens (KU. Leuven) die ons wees op enkele taalkundige karakteristieken van het traktaat, o.m. op de *ou*-vormen, die eerder zelden door *au*-vormen afgewisseld worden, op het gebruik van Franse woorden en in verband met de datering op het gebruik van enkele specifieke termen.

Pietersabdij. De hypotese dat de Vlaamse versie in deze abdij tot stand kwam, waar men zeker over een exemplaar van de *De regimine* moet beschikt hebben, ligt voor de hand. De auteurvertaler blijft anoniem maar dient in eerste instantie tussen de monniken van Sint-Pieters zelf gezocht te worden.

Leuven, 18.4.1977.

BIJLAGE

Gent, Rijksarchief, Sint-Pietersabdij, 1e r. 461, f. 121^r-128^v.

- 121^r 1 [1] Dit es ghenomen hutten boucken der philosophijen,
die trecht ende tregymment leeren ende wijsen
den keyzers, den coninghen, den printchen ende
den lantsheeren van kerstinhede, hoe zij hem ende
5 haer volc regieren zullen met gherechticheden,
bider wet ende biden goeden usagyen vanden ghemeenene lande.
- [2] Allen printchen ende allen lantsheeren bethaemt wel ende
zijn oec sculdich haer volc hem te doen minnene, ende oec
consienselic ghemint zal een heere zijn van zijnen ondersaten,
10 es hij ontfaermich, liberael ende goedertiere jeghen elken
na zinen staet, ende sedt hij hem in avontueren omme hem ende
omme zijn volc te beschermene van onrechte ende te behoudene
in rechte ende jn paeyse, ende mint hij de wetten ende heert,
ende scuwet hij die quade daer hij mach. Ontsien zal hij zijn,
15 es hij gherechtich, ende puniert hij de quade ende spaert hij no vrient
noch maech ; ende en laet hij om miede noch om goet hij en zij
gherechtich, noch omme niemene hij en doet zinen bailliu onder-
[soucken
ende de quade neerendstelike corrigieren ; so salmenne ontsien
ende niemene en zal hopen te ontgane zijne correctien.
- 20 [3] De phylosophen bescriven ons XV. pointe, die elc printche houden
moet, zal hij hem ende zijn lant behouden in paeyse ende in rusten.
- 121^v [3.1] Deerste es dat hij hem niet gherne late verbreken van cleenen
dinghen, die metten rechte zouden zijn.
- [3.2] Dander es dat hij ne gheen veeten en late ghedueren onder zijne
[moghende
25 lieden onversoent, no manslacht noch ghevecht no ander quaethede
onghepuniert.
- [3.3] Terde point es dat hij merke ende doe voorsien hoe zij hem
dienen, die hij heeft te dienste ghesedt ende upgetrocken ;
zijn zij goet ende ghetrauwe, doe hem voort goet ende heere,
30 ende zijn zij onghetrauwe ende verwaent, condampnerse
jn tijds.

- [3.4] Tvierde es dat hij eerstwaerven niemene en sette te groeter officien, hij en kennene goet ende ghetrauwe.
- 35 [3.5] Tfiijfde es dat hij niet en zij te roukeloes, maer neerendstich om zijn lant jn paeysel ende jn rusten te houdene, ende negheen dinc sonder goeden raet af te gane.
- [3.6] Tseste es dat hij zijn volc, zijn vriende ende zijne maghen met zinen onrechte niet en verwerke, die hem zijn lant ende zijn recht souden helpen houden.
- 40 [3.7] Tsevenste es dat hij hebbe ghedinkenesse met gheschriften ofte andersins hoe zijn voorders ende andre lieden haer goet, haer lant verloren ofte behouden hebben.
- [3.8] Dat achtste es dat hij tgoet van zijnre heerscepyen heerlic verdoet, ende niet onheerlic noch lachterlic en bestede an de quade.
- 45 [3.9] Dat neghenste es dat hij de wetten ende de cueren van zynen lande behoede, ende niet en late verkeerren zonder ghemeene nudscap van zynen lande, maer eere ende werde die ghene diese behouden willen.
- f. 122^r [3.10] Dat tienste es dat hij hem niet en houde te mindere, want men wertter onweert mede ende onghelacht, maer houde hem jn wandelinghen, ende jn al zijn lant doe heerlic ende tamelijc na zynen staet.
- 50 [3.11] Dat ellefste point es dat hij zij ghetempert ende ghemaniert in ate ende in dranken, ende in al zijn doen niet ghulsich no vrec nochte te luxurrieyus no te onghetempert.
- [3.12] Dat twalefste es dat hij hem ende zijn gheselschap beware tamelic ende wel van casteelen, van paerden ende van wapenen, ende van al dat hem behouven mach na zinen staet, ofte men hem bestrijden wilde dat hij metten rechte een betre procuruer heeten mach omme der ghemeender nudscap zijns volcx, dan een vrec tiran die souckende es sijn bate ende ghemac.
- 60 [3.13] Tertienste es dat hij de vremde altoes eere, zo zullen zij zijne eere ende zine duecht altoes vertellen voort.
- 65 [3.14] Tveertienste es dat hij zijn lantschap meere daer hij mach metten rechte ende met eeren, omme zijn recht ende zijn lant te bet der mede te behoudene.
- [3.15] Tvijftienste ende dleste point es dat elc goed printche es sculdich kerken ende priesters ende clerken te bescermene, te minnene ende te eerne na zine macht omme gode ende omme zine eere; zo zal al zijn volc hopen te bet te vaerne ende hem wel jonnen omme zijne duecht; dus mach elc goet heere zijn lant regieren met eeren ende oec behouden.
- 70
- f. 122^v [4] Tghescil tusschen den goeden, gherechtighen printche ende den quaden tiran, ondersceeden jnde naervolghende pointen.
- 75 [4.1] Deerste es dat de goede printche altoes beghert ende staet naer

de ghemeene nudscap van zijnen lande ; die tiran staet altoes daer hij mach naer zijne proye ende naer zijn beiach.

80 [4.2] Dander es dat die goede heere altoes staet naer die eere van gode ende naer zijnen lof ; die tiran staet meest naer zijne ghenouchte ende naer zijn ghemac.

[4.3] Dat derde es dat de goede printche altoes pleecht der duecht ende der milteyt ; ende die tiran staet altoes naer den

85 scad te gaderne.

[4.4] De vierde differencie es dat elc die gherechtich printche es beghert altoes met hem, te zijnen dienste ende te zijnen rade, zijne goede liede van zinen lande, diet goet, eere ende lijf niet hebben te behoudene ende te verliesene ; die

90 tiran beghert altoes de vremde lieden, die zijne trecken niet an en gaen, ende omme dat zijne lieden zijnen raet ende zijne quaetheyt te min weten zouden.

[5] De filosofhen bescriven ons XIJ tirantsche

teekene daer die tiran mede tiranniseret in zijn lant.

95 [5.1] Deerste es dat hij zijne moghende, rijke lieden veronwerdt ende scuwet.

[5.2] Dander es dat hij de goede wettichghe lieden achtert ende versmaedt, etc.

123^r [5.3] Dat derde es dat hij de vroede te zijnen rade niet en neemt
100 noch niet en beghert, want hij ducht begrepen te zijne vanden goeden vroeden.

[5.4] Dat vierde es dat hij altoes bewert^a daer hij mach vergaderinghe vanden goeden ende moghenden, want hij ducht dat zij alyanche ende kennesse maken mochten omme quaetheyt te verwerne.

5 [5.5] Tvijsste es dat hij over al heeft zijne spiereres omme te wetene wie zij zijn, die hem setten jeghen hem, ende waer hij zijn proeye ghecrijghen mach.

10 [5.6] Tseste es dat hem niet en rouct wat veeten ofte wat onpaeyse dat zijn tusschen zijnen moghenden lieden, omme dat ziere mede onledich zouden zijn.

[5.7] Die sevenste treke es dat hij altoes zijn ghemeen volc taelgyet ende arem maect ende weec.

15 [5.8] Tachtste es dat hij altoes hem doet metter eenre partien over deen zijde, omme dattene dandere partie zoude vleeuwen ende mieden ; dus heeft hijse beede te hemwaerts.

[5.9] Dat neghenste es dat hij de valsche, moghende quade aen hem trect met zijnen goede, dat hij bij rechte verdoen zoude metten goeden omme ghemeene nudscap van zijnen lande.

20 [5.10] Tienste es dat hij lettelt miendt up die cueren ende up die wetten van zinen lande, ende wiese hout mach hij zijne quaetheyt ver-
[voorderen.]

123^v [5.11] Dat elffste es dat hij lettelt rouct wien men veronrecht ende

wat yemende deert, mach hij zijn goet ghemeeren ende
zijn ghemac ghecrijghen.

25 [5.12] Twalefste es dat hij hem toecht goddelic ende goet voor
al tvolc in zijne woorden ende in zijn ghelaet, maer jn
zijne ghewerken es hij ongherechtig ende quaet.

[6] Dusdanighe tiranne varen gherne qualike
ende sterven omme IIJ zaken, dat zijn dese.

30 [6.1] Deerste es omme dat alle quaetheyt corumpert ende te nieute
gaet, also als zij zullen.

[6.2] Dander es omme dat zij van gode ververdert werden als
lucifer was haer heere, ende oec vanden lieden vervloucken.

35 [6.3] De derde zake es omme datse alle lieden, beede goede ende
quade, haten ende vernederen als hij connen ende durven ;
dus moeten zij te nieuten gaen ende sterven quader doot,
dies in tijds niet af staen noch laten willen.

[7.1] Alle ghesedtte wette zijn ghesedt ende gheordinert te
40 houdene omme die quade der mede te corrigierne ende
te punierne, als zij gode ende de duecht laten willen,
ende omme de goede thare der mede te behoudene met paeys
ende met zalicheden te besittene.

[7.2] Es oec dat zake dat eenighe wet es ghesedt, die onmueghelic
45 es den volke te draghene naer den tijt, naer de usagie ende
naer de zeden vanden lande, die en es niet nuttelic, maer
ongheordinert, onnutte ende valsch ; ende dese wet es de
f. 124^r hover heere sculdich te beterne ende te vuldoene.

[7.3] Ende es zo gherechtich naer der natueren wet, ende es zo
50 orbuerlic den volcke, zo esse den heere sculdich te houdene
ende den volcke wel te doen houdene.

[7.4] Elc lantsheere, die wet heeft te behoedene ende te settene, es
sculdich te settene jugierers ende wethouders, die goet zijn
van consiencien ende oemoedich, ende die vonnessen gheven
naer de auctoriteit ende naer de gherechte maninghe van
55 haren maenre, ende de ghene die vroet zijn van wette, ende
deghene die verwerrende zaken connen te rechte setten ende
besceeden, ende de ghene die gherechtich zijn, die omme huere
no omme miede noch omme ne gheen dinc valsch vonnesse
en souden willen wijsen, ende de ghene die de lantzedden
60 kennen ende bewandelt zijn van weerliken rechten^b, want wethouders
zijn sculdich te zijne als eene regule tusschen tween zaken
ende tween partijen.

[7.5] Es oec dat zake dat zij omme huere ofte omme miede, of omme
65 minne of omme nijt, ofte omme eeneghe zaken metter
eenre partijen helden jeghen trecht, ende vanden rechte
sceeden, ende den rechte niet en helpen, eyst met delaeey
te makene, eyst met ongherechtighen paeys te makene, eyst

met groeten costen buten redenen te doene of met ghedreeghe,
zo zijn zij ongherecytich ende quaet.

- 70 [7.6] Es oec dat zake dat zij niet en volghen der wet ende den
goeden usagien vanden lande, of dat zij af gaen buten
redenen en boven der maninghen die zij hebben ontfaen, ofte
dat zij oec niet wel en hebben gheonderzondert de zaken, de
75 ghewerken ende de woorde vanden partijen, zo wisen zij
dan ongherechtich vonnesse, zot, valsch ende quaet.

- 124^r [8] De philosophen bescriuen ons .X. pointen, die
elc jugiererre ende elc gouvernerrre van zijns even-
kerstins live ofte van zijnder eeren ofte van zijnen goede
80 zijn sculdich te hebbene altoes voor hoeghen vander
herten, ende de mesdadeghen meer ghenadich ende
sachte te zijne dan al ute gherechtich ende fel, ofte
god onse heere zal hemlieden meten met der
zelter maten daer zij haren evenkerstijn mede meten.
- [8.1] Deerste point es dat hij merken moet dat de meinschelike
85 natuere harde broesch es ende harde cranc, ende meer ter
quaetheyt ghereet dan ter duecht, ende dat zo wel roupen
mach altoes omme ghenadichede voor den groeten doure, dies
wij alle daghelicx te doene hebben.
- [8.2] Dander es dat hij zijn jugement gheve biden overheere, die
90 de wet draecht ; alst te doene es de heere mach ghenadichede
doen jn de maninghe ende in anderen manieren.
- [8.3] Terde es dat hij merke dat die wette meer ghesedt zijn omme
de mesdaghes te bewaerne ende te bevreesene ende te bedwinghene,
de quaethede te latene ende de duecht te doene, dan de
95 lieden et doemmene ende te schendene.
- [8.4] Tvierde es datmen besie ofte de mesdadeghe heeft gheweest
voormaels van goeden ghewerken.
- [8.6] Dat seste point es datmen besye ofte de mesdadeghe yet langhe
de mesdaet gheploghen heeft of yet vele ghedaen.
- 100 [8.7] Tsevenste point es dat men besye of men den mesdadeghen
sculdich ware te bescuddene vanden quade dat hij ghedaen hadde.
- 125^r [8.8] Tachtste es datmen besye of de mesdadeghe ghedoeghsaem
es jn zijn penitencie.
- [8.9] Dat neghenste point es datmen besye of de mesdadeghe
5 voormaels heeft gheweest paysviel, ghetrauwe ende goets aerts
ende gherechtich.
- [8.10] Tienste point es dat de jugierers ende de wethouders
10 sculdich zijn te besiene of die mesdadeghe ne gheene
diffusie noch faute en souct, dat hij vriendelic doeghen
wille haer ghenadich vonnesse dat zij wijsen zullen.
- [9.1] Die dusdanighen lieden gheene ghenadichede en dade naer
hare mesdaet ende naer haren staet, dat ware jeghen gode,
jeghen recht redene ende jeghen wet, want honden, liebaerden

- ende de stomme beesten, die zonder redene ende zin zijn,
 15 doen den oemoedeghen ghenade.
 [9.2] Maer die ghene die ghewerken hebben ghedaen, die contrarye
 zijn den vorseiden pointen, ende die te openbaer zijn, ende daer de
 wet ende vryhede te zeere mede zoude zijn ghecorumpert,
 20 dien mach men corrigieren ende punieren naer de wet ende
 naer de usagie van dien, met compassyen van herten zonder
 miede, sonder nijt, met onderscheedicheden naer haren staet
 ende naer hare mesdaet, allen anderen quaden jn exempele,
 ende daer bij te castyene, ende omme die goede jn paeyse
 te houdene, ende omme die heere der gherechticheyt gods.
 25 [9.3] So wye dat omme miede ofte om nijt ofte om yemens hulde
 andersins doomd zinen evenkerstijn, dien zal god domen
 na dat zelve vonnesse, dat hijne ghedomd heeft; ende
 dat en es gheene justicie, maer het es roef ende moort.

- f. 125^v [10] Dat de wet vander natueren ende de ghesedtte wet
 30 gheordinert zijn ende ghesedt zijn te houdene jn kerstijnhede,
 dat es om mijn zaken ende om mijn nudscap.
 [10.1] Deerste es dat der ewangelyen wet ghesedt es te houdene
 metten anderen twee, dat es om dat moghelijc ware
 ghedoeghen, dat een printche ghedoeghen mochte alrande
 35 quaethede ende die niet punieren en dede jn zijn lantscip.
 [10.2] Tander es dat de bedectte quaethede zoude bliven altoes
 onghecorrigeert ende zonder raet ofte besceedeliken wille,
 dies af te stane.
 [10.3] Dat derde es dat die ghesedtte wet wijst een vonnesse over
 40 recht, ende in een ander lant wijstmen tselve onrecht;
 dus discorderen dese wetten.
 [10.4] Tvierde point es omme dat der natueren wet niet ghenouch
 en es omme daer mede te ghecrijghene dat hoeghe rijke, dat
 groete goet dat boven natueren gaet, met moedt laten ende
 45 doen jeghen der natueren wille, ende dat oec jeghen die
 ghesette wet zomwile gaet.
 [10.5] Daer omme es de wet der ewangelyen ghesedt de bedectte
 quaethede te corrigierne ende te verbiedene, ende de natuere
 wet ende de ghesedtte wet besceeden te doene ende te latene
 50 zonder discoort met eenen ghemeenen rade der ewangelyen.
- [11.1] Raet ende ghebod der ewangelyen es dat alle printchen,
 f. 126^r die volc hebben te regierne, zijn sculdich haren ondersaten
 te wederkeerne alle de tailgen, alle de dienste, die niet
 ghesedt en zijn voormaels bijden heere ende wet te ghevene,
 55 daer sijse ontfaen hebben of laten ontfaen ofte doen ontfaen
 yemene van haren weggen.
 [11.2] So wat printchen, die orloghen ofte reysen doet, of wijghe
 movert met zijnen onrechte, daert hijt weet ofte weten
 mochte, es sculdich te wederkeerne alle de scaden, die

- 60 hij ende zijn volc zijnre weder partijen ghedaen hebben, ende
de scade van zijns sellefs liede, zij van goede, van eeren
of van live ; es oec dat zake dat die ondersaten zeker zijn
dadt haer heere tonrechte heeft, zo en zijn zij hem niet sculdich
65 onderdanich te zijne, want al onrecht verbiedt elken meinsche,
ende helpen zij hem hier boven zo dat zij yemende scade
doen, die zijn zij zelve sculdich weder te keerne, maer
en keerse haren heere niet.
- [11.3] Zo wat printche, die baillius ofte wethouders sedt, ende
die can tiranniseren, of yemene van zijnen weghe, onder
70 zijne ondersaten, daert hijt weet ofte weten mochte,
al die scade die zij doen es hij hemlieden^d sculdich
te keerne ofte te doen keerne ende up te rechtene.
- [11.4] So wat heere, die heerscepie hout, en mach niemene gheene
huere no miede gheven omme gherecht vonnesse te hebbene
75 onder hem ofte onrechtichede achter te latene, want daer
omme zijn hem gheorlooft te boetene ander renten, ander goet,
ende de werdde van zijnre heerscepyen ghegheven, ende
correctie ende tghebod over tvolc ; ende neemt hij boven dat
vorseit es, dat es hij sculdich weder te keerne ende jeghen den
80 hoverheere te boetene, maer sentmen hem hovesschede sonder
besprec ende niet vander partyen handen, omme dmestrauwen ;
die ghifte moghen zij houden, maer qualinc ghenouch zij
en verdiendens jn anderen manieren, etc.
- 126^v [11.5] Elc heere es sculdich zijne ondersaten te behoedene ende te
85 wachene van onnutten ende onrechten daer hij mach,
van dien dat hem toebehoert ende daer hijt weet ofte weten
mochte ; also een meester van vsyken ofte van erssaterien es
sculdich zijne zieken te cuererne, die hij onderstaen heeft,
ende te hoedene naer zijn macht van allen ongaussen dinghen,
90 ende ter ghesontheden te bringhene ende te helpene.
- [12.1] Baillius ende officijers, die hare ghenoomde somme van goede
over haren dienst hebben, en moghen gheene ghiften nemen
van ne gheenre partyen omme gherechtichede te hebbene voor
hemlieden ; ende van dien dat haren dienste toebehoert ende
95 nemen sijse, die moeten zij bij rechte weder keeren, etc.
- [12.2] Een bailliu, die yemende quaethede laet doen omme miede
ofte omme vrientscap, zonder orlof van zijnen heere, die
moet hij zijnen heere weder keeren ende beteren ; es oec
dat sake dat eenich bailliu den mesdadeghen laedt te punierne
100 om miede ofte om vrientscap, daer hij de waerheyt af weet,
eyst van dieften, eyst van roeve, eyst van tenserne, eyst van
vechtene ofte van anderen quaetheden jn zijne bailgie,
al de scade, die de mesdadeghe doet zijnen lieden, die es
hij hemlieden sculdich te keerne ende up te rechtene ofte
5 den mesdadeghen te doen keerne, ende voort jnt ghelijke zijnen
heere van dat de mesdadeghe mesdede jeghen hem.

- [12.3] Een bailliu, die de ondersaten up tijt dat zij mesdaen moghen hebben puniert, ende zij niet mesdaen en hebben mochten zij ghecrijghen wet ende vonnesse, dat es hij sculdich weder te keerne den ondersaten ofte te doen keerne den heere diet hadde.
- f. 127^r [13.1] Jugierers ende wethouders, jn wat manieren dat zij zijn, die wetende wijsen valsch vonnesse om miede ofte omme minne ofte om hatie ofte omme eeneghe andere zaken, dat moeten zij weder keeren ofte doen keeren al de scade diede weder partie daer af ontfaen heeft.
- [13.2] Es oec dat zake dat zij ghiften nemen omme gherechtichede te doene, ofte te wijsene omme yemende mede jn te bringhene, dat moeten zij weder keeren, uutghedaen dat zij bij rechte ende usagien hebben moghen.
- [13.3] Es oec dat zake dat zij valsch vonnesse gheven bij harer dulheden ofte bij harer rouckeloesheden, zonder vroeden raet, ende daer partien scade af comt, die scade zijn zij sculdich te gheldene ende up te rechtene, want het staet hemlieden te wetene ende te bezinnene.
- [13.4] Wijsen zij oec quaet vonnesse bij vroeden rade, zo moeten die raetghevers bij rechte ghelden al de scade diere af comt; ende es oec dat zake dat de wethouders gheen vonnesse gheven willen van zaken daer zij wel vroet af zijn, zonder te hebbene wettelike nootzake, al de scade die daer af comt die zijn zij sculdich te gheldene.
- [13.5] Wethouders moghen heessen haren cost ofte hare ghesedtte ghelt als zij dinghen buten haren daghen; maer waren zij buten gheghaen omme raet ende zij niet anders en daden, daer af en zouden zij niet hebben, want zij hebbet omme hare leene ofte ander recht dat zij haren heere helpen moeten zijn lant houden jn paeysse ende jn rusten.
- [14] Elc advocaet ofte taelman es sculdich te houdene vijf pointe, etc.
- f. 127^v [14.1] Deerste es dat hij niet en mach zijn wijsere ofte accessuer ofte vooght jn de zake daer hij af dinghen moet ofte toghen wille, noch hij en mach oec niet verwaten zijn.
- [14.2] Tander es dat hij ne gheene valssche zaken zal onderstaen, daer hij de waerheyt af weten mach, ende als hijse weet zo slaecxse daer hij mach.
- [14.3] Dat derde es dat hij ne gheene valssche jnstrumente huerbuere, no valsche orconden noch valssche treken voort en sette, noch gheene refugen zouke buten rechte omme der weder partien daer met te bezwaerne buten rechte.
- [14.4] Dat vierde es dat hij zij ghetrauwe den ghenen daer hij voren toocht ende niet roukeloes nochte eenvoudich jn zijne dulhede.
- [14.5] Tviijfste es dat hij niet en neme te groeten solarijs, maer neemse

naer den usagen vanden lande ende naer den aerbeyt vander zaken
 ende naer den staet der persoon : den aveloesen es hij sculdich
 55 te doene aelmoessene van zijnre consten, ende wilde hij hem
 oec niet helpen omme gode, ende die aveloese verlore zijne zake
 omme dat hij hem niet helpen wilde, zo waer hij zake van al
 dien verliese ende van al diere scaden.

[14.6] Ware oec dat zake dat de taelman met wetenden wille quaet zeide,
 60 ofte rouckeloes jn zijn bespreken ware of eenvoudich jn zijn dulhede,
 ofte dat hij hem zeer beroumt hadde ofte beloofd hadde de zake te
 doen winnene, zo ware hij sculdich zijnre partien coste te gheldene
 ende al dat zij verloren, midts zijnre dulheden ende zijnen roume.

[15.1] Orconden ne zijn niemende sculdich te voeren te segghene haer
 65 [orconscip,
 ende zij moeten zijn wetwerdich, niet verwaten noch onwetwerdich
 gheprouft, ende al de meeste gherechte waerheyt zegghende, die zij
 gheweten moghen van dien datmen aen hem draecgt, omme de heere
 der gherechtigheyt gods, ende omme haren evenkerstijn tsine mede
 te behoudene ende anders nieuwers omme, ende nemen zij anders
 70 yet dan cost vanden ghenen diese roupt omme gherecheyt^e
 te zegghene, dat moeten zij bij rechte weder keeren.

128^r [15.2] Ware oec dat zake dat yement zijnen evenkerstijn tsijne liete verliesen
 omme dat hij de waerheyt niet orconden wilde, die mesdade harde
 zwaerlic, ofte hijne hadder goede redene toe.

75 [15.3] Orconden die valscheyt orconden daer zijt gheweten moghen,
 zijn sculdich weder te keerne ende te gheldene den ghenen
 diet verliest al die scade diere af comt, eyst om vrientscap of
 om huere of om hatye of om vreesse ofte omme eenighe andre zaken.

[16] Omme IJ nutscepen zijn de ondersaten sculdich te zijne
 80 haren gherechten heere onderdanich, ende de cuere ende
 wet ende die goede usagen vanden lande te minnene
 ende te behoudene.

[16.1] Deerste es omme de duecht ende omme de goede ghewerken
 diemen doet jn een lant dat jn paeyse ende in rusten staet.

85 [16.2] Dander nutschap es omme die heere ende omme die zalicheyt, die
 haer heere ende zij liede van gode ende vanden goeden lieden
 [ontfaen hebben.

[16.3] Terde es omme den paeyse ende omme de vervulthede vanden
 herdschen goede, die tvolc vanden lande^f te bet ende te meer hebben
 jn tijde van paeyse dan in tijden van onwettelicheden, van
 90 orloghen, van onpaeyse ende van onrusten.

[17] Ondersaten die haren gherechten heere niet en gheven ofte doen
 dat zij sculdich zijn te doene, dat moeten zij hem bij rechte
 keeren ; ende moet hij danne orloghen ofte tyranniseren in zijn
 land omme zijn recht mede te behoudene, van al diere scathinghen
 95 ende scaden die daer af comt zijn zij zake, ende dat moeten

zij keeren jeghen gode, jeghen haren heere ende jeghen alle de ghene diere af bescaedt zijn ofte verachtert.

- [18] In VIJ manieren es elken lantsheere gheorlooft zijne ondersaten te tailgene ende tamelike hulpe te heesschene ende te nemene, als hij tachter es worden ende aveloes van redeliken zaken, ende hij zijne heerscepye moeste cranken, ende hij breke hebben zoude naer zinen staet van zijns zellefs persoene.
- f. 128^v 100
- [18.1] Deerste es omme zijn lant te beschermene als ment hem af winnen wille met onrechte.
- 5 [18.2] Dander es als hij zijnen zone rudder maect.
- [18.3] Terde es als hij zijnre dochtre huwet, want hij ende zijn lant werdtter mede versterct.
- [18.4] Tvierde es als hij zijn leen ende zijne heerscepye meerdert omme te moghender te werdene, zijn lant te beschermene ende te behoedene.
- 10 [18.5] Tvijsste es als hij zijn goet verloren heeft jn gherechten wighe.
- [18.6] Dat seste es omme hem te lossene uut vanghenessen van zijnen vijanden.
- [18.7] Tsevenste es omme paeys te makene jeghen zijne vijanden, omme hem ende zijne ondersaten mede te bevredene.
- 15 [19.1] Dese vorseide costen ende setthingen es men sculdich te zettene up [hem ende up alle zijne ondersaten, up elken na zijnen staet van zijnen persoene ende van zijnen goede, zoment effenst can ghepointene.
- [19.2] Zo wye dat yement sedt meer omme hatye ofte omme eenegherande vrientschepe dan zijne ghelijke gheven, dat es hij sculdich weder te keerne den ghenen die meer gaf dan zijne ghelijke daden, ofte den ghenen weder doen keeren die min gaf dan zijne ghelijke.
- 20

a sic em. verwert   *b add. p.c.*   *c sic em.* mesdadeghe
d bis   *e sic em.* gherechticheyt   *f add. p.c.*

- 2 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 6 (466), c. 36 (552-554).
 3.1 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 15 § 1 (490).
 3.2-5 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 15 § 4-7 (491-492).
 3.6 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 15 § 2 (490).
 3.7 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 15 § 10 (493).
 3.8-10 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 9 § 1-3 (474).
 3.11-15 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 9 § 6-10 (475-476).
 4.1-4 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 6 § 1-4 (466-467).
 5.1-7 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 10 § 1-7 (477-479).
 5.8 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 10 § 10 (480).
 5.9 cf. *Ne reg.*, l. 3 p. 2 c. 9 § 1-2 (474).
 5.10-12 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 9 § 9-10 (476-477).
 6.1-3 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 11 (481).
 7.1-6 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 31 (537-541), c. 22 (512-513), c. 1 (451-453).
 8.1-10 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 23 § 1-10 (513-517).
 10.1-5 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 30 (535-537).
 11.5 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 31 (529).
 16.1-3 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 34 (547-550).
 17 cf. *De reg.*, l. 3 p. 2 c. 34 (549).